

Förnuft & fördom: Varför vi tänker som vi gör

Hugo Mercier och Dan Sperber. Översättning Tom Sköld. Fri Tanke 2019. 469 s. ISBN 978-91-88589-18-7

”Filosofer har beskrivit förnuftet som en överlägsen förmåga hos det mänskliga psyket. Experimentella psykologer har hävdad att den här superkraften tyvärr har allvarliga brister. Från ett evolutionärt perspektiv framstår idén om en superkraft behäftad med brister inte som särskilt logisk. Därför ville vi ompröva bilden av förnuftet och vad dess syfte är.”

Så skriver kognitionsforskarna Hugo Mercier och Dan Sperber i slutet av sin bok (s. 401). De är psykologer snarare än filosofer. Deras tes är att det som framstår som brister hos förnuftet egentligen inte är några brister.

Man kan undra om de inte missförstår filosofernas uppfattning om förnuftet. Brukar det verkligen uppfattas som en överlägsen ”superkraft”, som inte har några brister? Kanske finns det – eller har funnits – vissa filosofer som tycker så, men det är knappast en vanlig uppfattning. Åtminstone inte nuförtiden.

Vet vi ens vad vi talar om när vi talar om ”förnuftet”? Enligt den svenska Nationalencyklopedin betecknar termen *förnuft* (vanligen motsvarande latinets *ratio*) oftast ”den mera abstrakta resonemangsförmågan eller förmågan till diskursivt tänkande, till analys och slutledning och till uppfattande av abstrakta principer, såväl teoretiska som praktiska (moraliska)”. Men det råder knappast någon enighet bland filosofer om vad ”förnuftet” är närmare bestämt. Ibland kontrasteras det med känslor, ibland med sinnesintryck, ibland har det med logik att göra, ibland med fantasi eller kreativitet.

Mercier och Sperber påstår för sin del att ”förnuftet är en mekanism för intuitiva slutledningar om en viss sorts representationer, nämligen motiv” (s. 18). Detta är en huvudtes i boken.

Hur stämmer denna tes med t.ex. vår förmåga att lösa Sudoku-problem? När man löser ett Sudoku använder man sitt förnuft, det skulle väl ingen förneka. Och visst gör man då en hel del slutledningar. Man tänker t.ex. ”Siffran 4 måste stå antingen här eller där; den kan inte stå här; alltså ska den stå där”. En vanlig deduktiv slutledning, alltså. På vilket sätt är den ”intuitiv”? Hur handlar den om ”motiv”? Och på vilket sätt är förmågan att göra sådana slutledningar behäftad med ”allvarliga brister”?

(Först en lite petig terminologisk synpunkt. Den gäller termen ”mo-

tiv” och tesen att ”förnuftet är en mekanism för intuitiva slutledningar om motiv”. Termen ”motiv” spelar en central roll i boken. Men författarna säger också (i den svenska översättningen): ”Det engelska ordet för motiv, ’reason’, har ingen direkt motsvarighet i andra språk” (s. 141). Det låter konstigt! Ordet ”reason”, i den betydelse som kommer i närheten av ”motiv” motsvaras på svenska – åtminstone i filosofiska sammanhang – av ordet ”skäl”. Det brukar ju anses att man som rationell person bör ha *skäl* för vad man tror och vad man gör. Man kan undra hur den engelska formulering ser ut som översatts till citatet ovan! ”The English word for motive, ’reason’, ...” kan det väl knappast stå?

I det engelska originalet formuleras kanske författarnas tes så att ”reason is a mechanism for intuitive inferences about reasons”? Det är inte så lätt att veta. Originalets titel anges inte i den svenska utgåvan, men på nätet hittar man en bok av författarna med titeln *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*. Det är antagligen den engelska förlagan, även om den svenska titeln inte riktigt har samma innebörd.)

Låt oss återgå till deduktiva slutledningar, som t.ex. kan förknippas med Sudoku. De ”skäl” (eller motiv?) som figurerar när man löser Sudoku är kanske de premisser man utgår från. Eller är det kanske en önskan att träna sin hjärna? Eller vad avses?

Hur som helst misslyckas människor ofta med Sudoku. Detsamma gäller ett exempel som förekommer i boken, nämligen det rätt kända ”fyrkorts-problemet”, där man ska avgöra vilka kort man måste vända på för att avgöra om siffran 2 finns på ena sidan av varje kort som har bokstaven E på den andra (se t.ex. s. 59). Även här är det fråga om enkla deduktiva slutledningar, men endast ungefär 10 procent av försökspersonerna ger det rätta svaret.

Består ”bristerna” hos förnuftet alltså i att man gör logiska misstag? Och varför anser i så fall Mercier och Sperber att dessa brister inte alls är några brister?

Nej, detta är nog inte alls vad de menar.

Om vi tar fasta på att förnuftet har med slutledningar att göra, så tror jag att man måste skilja mellan deduktiva och induktiva slutledningar – en helt fundamental distinktion som Mercier och Sperber inte verkar vara medvetna om. Deras tes gäller nog enbart, eller framför allt, induktiva slutledningar. Det vill säga slutledningar av typen ”Det är mörka moln på himlen, så det kommer snart börja regna”. Man tror att det kommer att regna och ens skäl för att tro det är att man ser mörka moln

på himlen. Eller: man anser att Sverige ska gå med i Nato och ens skäl att tycka det är att Ryssland kraftigt rustar upp sin militära förmåga.

Mercier och Sperber menar att slutledningar styrs av en sorts kausala "mekanismer" eller mentala "moduler". Slutledningsmekanismerna, modulerna, är specialiserade dispositioner som utnyttjar naturens regelbundenheter framgångsrikt, eftersom de selekterats av evolutionen. Detta antyder att de egentligen bara talar om induktiva slutledningar (så det är väldigt oklart varför de alls lägger vikt vid fyrkorts-problemet).

Men att induktiva slutledningar – eller argument – är osäkra och ofta kontroversiella är ju välkänt. Och det Mercier och Sperber tar fasta på är att de skäl man uppmärksammar och hänvisar till ofta är sådant som gynnar den egna ståndpunkten. Det är detta de menar brukar betraktas som en "brist", en brist de kallar "bekräftelsebias" (s. 261) eller hellre "myside-bias" (s. 271). Det kan tyckas vara förnuftigt att vara mer självkritisk och även leta efter skäl som talar *mot* den egna ståndpunkten. Hur kan evolutionen ha gynnat uppkomsten av myside-bias, frågar sig författarna.

De anser att detta måste framstå som ett problem för folk som har en traditionell teori om förnuftet. Med en bättre teori – nämligen deras egen teori – blir det inget problem och det som kunde tyckas vara en "brist" är ingen brist. Myside-bias är nämligen funktionellt om det kombineras med meningsutbyten med andra. En sorts arbetsbesparande arbetsdelning, alltså (s. 273).

Man kan undra vari det nya består, som skiljer deras teori från tidigare idéer.

Mercier och Sperber skriver: "De traditionella idéerna om förnuftet handlar inte om en psykologisk mekanism utan om ett grundläggande och transcendent element i människans psyke i sin helhet. [...] Den modul vi talar om, om den existerar, skulle inte vara något människor skulle vilja skryta med på det sättet de har skrutit om Förnuftet. Trots det kan det som kommer närmast det klassiska Förnuftet i människans psyke/hjärna mycket väl vara den här modulen" (s. 181–82).

Mercier och Sperber konstruerar alltså en motsättning mellan en traditionell "intellektualistisk" teori om förnuftet, enligt vilken detta består i att "få oss att nå fram till bättre övertygelser och att fatta bättre beslut på egen hand", med sin egen "interaktionistiska" teori, enligt vilken förnuftets funktion består i att "ta fram och bedöma rättfärdiganden och argument i dialog med andra" (s. 251). Men denna motsättning är såvitt jag förstår väldigt överdriven. Traditionellt har man ju ofta ansett

att det mänskliga förnuftet speciellt visar sig inom vetenskapen – och vetenskapen är ju en social institution där man i hög grad bedömer argument ”i dialog med andra”. Å andra sidan använder ju människor i vissa situationer sitt förnuft helt ”på egen hand”, t.ex. när de försöker lösa Sudoku-problem eller andra problem som psykologer utsätter dem för i sina experiment. Ett extremt exempel är matematikern Andrew Wiles arbete ”i nästan total hemlighet” i sex år för att bevisa Fermats sats (jfr s. 397). Han använde ju sitt förnuft ”på egen hand”. Och ur ett evolutionistiskt perspektiv bör ju även den som kan använda sitt förnuft i situationer där man inte har tillgång till andras synpunkter och argument också ha en reproduktiv fördel i kampen för tillvaron.

Det är väl helt enkelt så att när man inte har tillgång till andras synpunkter och motargument, så får man försöka konstruera sådana på egen hand. Somliga klarar antagligen av detta bättre än andra. Men Mercier och Sperber anser att ”människor har förmågan att resonera objektivt genom att förkasta svaga argument och godta starka argument” när de tar ställning till de skäl som andra människor hänvisar till, men de använder inte denna förmåga när de bedömer de skäl de själva bygger på (s. 289). Detta är, menar de, vad man kan vänta sig enligt den interaktionistiska teorin, men det strider mot den så kallade ”intellektualistiska teorin”.

Boken är rätt pratig och krångligt skriven och därmed ganska svår-läst. (Hur ska man t.ex. förstå författarnas tes att de ”traditionella idéerna om förnuftet handlar inte om en psykologisk mekanism utan om ett grundläggande och transcendent element i människans psyke i sin helhet”? Och hur ska man avgöra om det stämmer?) Boken är också alldeles för lång, dess huvudtankar är inte särskilt uppseendeväckande och de hade bättre kommit till sin rätt i en kortare uppsats. Det är egen-domligt att den tycks ha uppskattats av flera bedömare.

LARS BERGSTRÖM